

(s. 352), že uvedené motivy, jež obvykle považujeme za základní fundament křesťanské víry, u Synesia chybí i v jeho ostatních spisech.

Jakkoliv je možno Synesiovo dílko číst snad jako rétorické cvičení ve chvále kuriózního tématu, které mohlo nadto být určeno jen úzkému kruhu jeho přátel či spolužáků, již byli podobně jako on vzděláni v novoplatónské filosofii, vrhá přesto velmi zajímavé světlo na to, co mohlo znamenat být začátkem pátého století křesťanem. V určité míře také rehabilituje sklonek antiky, který snad na základě značně zavádějící analogie s dnešní dobou občas považujeme za období intolerance a bigotnosti, zapříčiněné kulturním, politickým, ekonomickým i intelektuálním úpadkem. Právě autoři jako Synesios ukazují, že tomu tak nutně nemuselo být, a v tomto ohledu je jeho postoj poměrně aktuální a snad i užší pro dobu dnešní.

Český čtenář zatím neměl příliš možností seznámit se s pozdním novoplatónismem, ať již pohanské, či křesťanské provenience. Určitou výjimku představuje překlad části *Corpus areopagiticum* vydaný nakladatelstvím Oikúmené (Dionysios Areopagita, *Listy, O mystické teologii*, Praha: Oikúmené 2005) a zejména pak proklovská studie Radka Chlupa (Radek Chlup, *Proklos*, Praha: Herrmann a synové 2009). V tomto ohledu je tedy práce Filipa Horáčka nadmíru přínosná a průkopnická: vzhledem k určité hermetičnosti tématu a též zvláštní Synesiově excentričnosti a eklekticismu by však po mém soudu po ní neměl sahat úplný začátečník. Je určena spíše poučenějšímu auditoriu a jako takovou ji hodnotím jako jeden z dosud nejvýznamnějších počínů na poli českých pozdně antických platónských bádání.

JOSEF KRUŽÍK

Religio: Revue pro religionistiku

28/1, 2020, 101-104.

<https://doi.org/10.5817/Rel2020-1-9>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Marina Montesano, Classical Culture and Witchcraft in Medieval and Renaissance Italy,

London – New York: Palgrave
MacMillan 2018, 278 + ix s.

ISBN 978-3-319-92077-1.

Nástup renesanční kultury, který započal ve čtrnáctém století a naplno zavládl ve století následujícím, je stále často chápán v linii osvícenské historiografie jako úsvit rozumu a humanismu, vysvobozující Evropu z chřadnoucího středověku. Tradičním argumentem proti tomuto pohledu se stalo poukazování na rozmach čarodějnických procesů v patnáctém století a následné období velkého honu na čarodějnice, trvajícího až do konce století sedmnáctého. Jak zapadají hořící hranice do scénérie vítězného tažení racionality? Šlo o tragickou poslední křeč umírající středověké kultury, viděné v duchu Huizingova *Podzimu středověku* (Jinočany: H a H 1999, orig. 1919), o důsledek překotných změn a kulturních diskontinuit, jimiž bylo 15. století charakteristické, jak soudí Michael Bailey (*Battling Demons: Witchcraft, Heresy and Reform in the Fifteenth Century*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press 2003), nebo o manifestaci odvrácené tváře renesance?

Nejnovejším systematickým příspěvkem do diskuse nad touto otázkou je kniha Mariny Montesano *Classical Culture and Witchcraft in Medieval and Renaissance Italy*. Autorka hned v úvodu připomíná Trevor-Roperovo (*The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation and Social Change*, New York: Harper and Row 1968, 94) hodnocení buly papeže Innocence VIII. *Summis desiderantes affectibus* (1484) a související papežovy podpory známého *Kladiva na čarodějnice* inkvizitora Jindřicha Kramera (1487). Zatímco Trevor-Roper došel k závěru, že papežovy kroky byly výsledkem praktických vztahů mezi církevními insti-

tucemi a rozhodně se nejednalo o vyjádření osobního přesvědčení vzdělaného Innocence, Montesano se ptá: Nebyla to nakonec právě papežova renesanční vzdělanost, co jej vedlo k tomu, aby vyslyšel zprávy o šířících se zvrácenostech čarodějnic, obcujících na svých shromážděních se samotným ďáblem (s. 4)? Ústřední argument její knihy stojí takto: Erudice renesančních vzdělanců v literatuře pozdní antiky a nekritická úcta, kterou vůči ní chovali, vedla tyto vzdělance mimo jiné i k zájmu o témata magie a fantastična, v pozdně antické literatuře hojně zastoupená. Takto mentálně nastavení vzdělanci pak vyhodnocovali zprávy o fantskáních rejdech čarodějnic ne jako pověry prostého lidu, ale jako potvrzení, že věci, které četli v dílech starověkých autorů, jsou skutečné a stále aktuální. Tímto argumentem se Montesano snaží v první řadě vyřešit mnohokrát diskutovaný paradox toho, že zatímco teologové a autoři kanonického práva z 10.-12. století jednohlasně odsouvali zvěsti o nočních letech a tajných setkáváních jistých žen do světa pověry, která je podněcována ďáblem, ovšem toliko na rovině našeptávání, řada renesančních autorů chápala tytéž zvěsti jako věrohodné zprávy o tom, co ďábel páchá v hmatatelném světě.

Svou argumentaci začíná Marina Montesano přehledem témat magie, čarodějnictví a člověku nepřátelských fantastických postav v literatuře pozdní antiky se zvláštním důrazem na postavy ženské. Přesvědčivě ukazuje, jak krvelačné a děti usmrcující strigy z pozdně středověkých italských představ o čarodějnictví odpovídají pozdně antickým literárním postavám čarodějnic, ať už popisovaných jako atraktivní ženy, nebo odporne stařeny. Následně obrací svou pozornost k dějinám pojmu *maleficia* (škodlivá magie) od pozdní antiky do vrcholného středověku, s důrazem na sémantický překryv této kategorie s pojmem *veneficia* neboli travičství. V této kapitole věnuje autorka pozornost překladatelským strategiím, které použil církevní otec Jeroným při překladu Bible do latiny. Exkurz do terminologie Vulgáty je více než na místě – myšlenkový svět středověku byl určován Jeronýmovou pojmotvorbou víc než kteroukoliv jinou literární tradicí. Marina Montesano na něj navazuje rozbořem témat magie

a čarodějnictví v díle Apuleia (*Zlatý osel*) a také u dvou křesťanských autorů konstitutivních pro celé středověké myšlení: Augustina Aurelia a Isidora Sevillského. Cílem těchto kapitol je sledovat přenos pozdně antických terminologií a myšlenkových schémat ohledně magie a nepřátelských nadpřirozených bytostí do světa středověku, což se autorce dobře daří, stejně jako následující stručný přehled zápořadí a trestů za čarování v raně středověkých vernakulárních zákonících. Zde opět upozorňuje na překryvy mezi pojmy čarování a travičství (s. 84-89).

Následně se kniha věnuje tématům čarodějnictví ve středověkých intelektuálních diskurzech. Diskutuje používání terminologie o čarodějnictví (*maleficia*, strigy, noční lety), pohybující se mezi alegorickým a doslovným významem a také mezi ústní a písemnou kulturou. Ohledně vztahu ústní a psané kultury se kloní k modelu, který rozpracoval už Carl Watkins (*History and the Supernatural in Medieval England*, Cambridge: Cambridge University Press 2008), podle nějž mezi písemnou kulturou elit a orální kulturou širokých vrstev existovala jen mlhavá hranice, propustná oběma směry: elity se nejen snažily výchovně působit na nevzdělané vrstvy, ale samy se ve svých textech inspirovaly folklorními motivy.

V průběhu celé knihy věnuje Montesano velkou pozornost popisům nočních letů a tajných nočních shromáždění, typicky konaných pod vedením ženské nadpřirozené bytosti. Sleduje tento fenomén v jeho nejznámějších podobách: od odmítnutí „dábelských pover“ v *Canonu Episcopi* z 10. století, přes pasáž v *Policraticu* biskupa Jana ze Salisburie (1159) a ozvěny tohoto motivu v dílech italských raně renesančních spisovatelů, jako byl Boccaccio, až k představám o čarodějnickém sabatu z 15. století. Daří se jí dobře doložit, že jak odmítnutí víry v noční lety coby pověry (*Canon Episcopi*, *Policraticus*), tak jejich pojmání jako reálného jevu (*Malleus Maleficarum* Jindřicha Kramera ad.) v průběhu pozdního středověku koexistovaly, a nešlo tedy o prostý posun od skepticismu ve víru v realnost nočních letů. To s sebou nese důležitou otázku: Co tedy vyvolalo

počátek velkého honu na čarodějnice, když ne zásadní posun v interpretaci reálnosti čarodějných rejů a shromáždění? Na tuto otázku se autorce nepodařilo zcela jednoznačně odpovědět.

Věnuje se kazatelské činnosti františkánských observantů první poloviny 15. století (Bernardin ze Sieny, Jan Kapistrán, Jakub z Marchie) a jejich roli při podněcování čarodějnických procesů, zvláštní pozornost přitom upírá na upálení místní ženy coby „strigy“ ve středotoalském Todi roku 1428, přímo podníceném kázáními Bernardina ze Sieny. Proč ale tato kázání padla na tak úrodnou půdu, nelze nejspíš zjistit bez hlubšího ponoření se do světa sociálních historii dějišť raných čarodějnických procesů. Marina Montesano nicméně zůstává na půdě intelektuální historie, což se v některých pasážích projevuje i vysloveným zkresením popisu událostí. Asi nejvýrazněji v pasáži, kde autorka přisuzuje Bernardinovi ze Sieny retrospektivní demonizaci komunit nonkonformního náboženského hnutí valdenských, vyšetřovaných v Pineroiu a Turíně v 80. letech 14. století (s. 141-142), a přehlíží přitom, že tato demonizace v podobě nepochybně vynucených výpovědí o kontaktech kacířů s ďáblem a o jejich obscénních obřadech se objevila už v průběhu samotného vyšetřování. Bernardin ji rozvinul a zdůraznil, rozhodně však nevynašel. Zde se v konkrétní podobě projevuje podcenění pramenů úřední a správní povahy a naopak přecenění intelektuálních úvah jako činitelů společenských dějů.

Tentýž problém se projevuje i rezervami v explanační síle práce. Ačkoliv Marina Montesano podnětně poukazuje na postupný posun od procesů s travičkami a výrobnými masti (ženy v těchto procesech výrazně převažovaly) ke konceptu čarodějnických rejů, umožněný sémantickým překryvem pojmů *veneficia* a *maleficia*, rozmach zásahů proti čarodějnickým sektám v 15. století ve výsledku jen popisuje; nevysvětluje ale, jak se z procesů proti jednotlivcům nebo malým skupinkám mohly během krátkého období 20.-30. let 15. století v konkrétních oblastech stát perzekuce imaginárních sekt údajně čítajících i stovky členů, jak čteme ve zprávě lucernského kronikáře Hanse Fründta (30. léta 15. stol.).

Kromě sociálního rozměru jevu zde Montesano nedostatečně bere na zřetel i jeho kvantifikaci. Její popisy jednotlivých afér na druhou stranu vynikají kvalitativními srovnáními jednotlivých motivů, z nichž různé představy o čarodějnictví sestávaly.

Autorčina volba věnovat se z drtivé většiny dějinám literárních děl je vědomá a reflektovaná. Snaha navázat spojení mezi dějinami elitní literatury a dějinami společenských jevů je někdy úspěšná, jako v případě rozboru procesu se „strigou“ z Todi, jindy zůstává bariéra neprostupná. Z celkového pohledu asi nejviditelněji chybí soustředěný pokus odpovědět na otázku, co se vlastně stalo na konci první třetiny 15. století, kdy se v několika geograficky vzdálených oblastech západní Evropy vzdmula první velká vlna procesů s členy údajných čarodějnických procesů. Tato otázka aktuálně nabyla na ještě větší palčivosti, když barcelonský historik Pau Castell publikoval svou studii o raných čarodějnických procesech v katalánských Pyrenejích („...de crimine heresis, maxime de bruxa: L'aparició del crim de bruixeria a Catalunya en el context baixmedieval europeu“, in: Karen Stöber [ed.], *Creences a l'època medieval: Ortodoxia i heretgia*, Lleida: Pagès 2018, 157-182), a ukázal tak, že ve 20. a 30. letech 15. století nepropukly procesy jen v jihozápadních Alpách a středních Apeninách, jak bylo už dlouho známo a jak v roce 2006 shrnul Richard Kieckhefer, ale také právě na katalánské straně pyrenejského pohoří. Geografický rozptyl a zároveň časová souběžnost ohnisek procesů nastolují zásadní otázku po celoevropské kulturní změně a tak velká otázka si žádá zapojení velkých teorií. V tomto ohledu je škoda, že Marina Montesano neposkytla vodítka, která by pomohla její práci navázat právě na studium širokých kulturních proměn pozdně středověké Evropy. Autorka stručně zmiňuje výzkum Tamar Herzig o trans-alpším fungování pozdně středověkých inkvizičních sítí (s. 192). Podrobnější pohled tímto směrem by například pomohl propojit závěry knihy s tématem přenosu vědění v horských terénech – přinejmenším západoalpské a pyrenejské čarodějnické procesy první poloviny 15. století byly záležitostí velehor a jejich bezprostředních podhůří.

Na závěr se patří vyjádřit k překladům úryvků z pramenů, které Marina Montesano prezentuje. Kromě raně renesanční italskýny se jedná o prameny v antické i středověké latině. Autorčina překladatelská práce je vynikající, doplněná filologickými analýzami klíčových slov a pojmů. Je jen škoda, že takto skvěle filologicky vybavená autorka v některých místech reprodukuje překlady starších autorů, které často nedosahují úrovně jejich vlastních. Asi nejvíce se tento nedostatek projevuje v pasáži z *Policratica* od Jana ze Salisburý (1159), kde autorka u věty „*ministrorum species diversis occupationibus exerceri ...*“ přejímá překlad Caryho J. Nidermana: „*Various rites are performed ...*“ (s. 105). Z tohoto překladu se ztrácí reference o pobočnicích (*ministri*) a naopak se do něj dostává reference o obřadech (*rites*). Celá líčená scéna nočního shromáždění pod velením „paní noci“ tak dostává konotace magického či náboženského rituálu, zatímco v originále jde spíše o hašteřivou hostinu. Bylo by mnohem vhodnější nahradit takto problematický překlad překladem vlastním a akurátnějším.

Navzdory dílčím výtkám je kniha Mariny Montesano soustředěnou studií opírající se o prameny, které často opomíjejí práce zaměřené na rozmach čarodějnických procesů ve světle fungování pozdně středověké papežské inkvizice a církevní i světské správy. Její ústřední argument je bystrý a dobře podložený. Lze ji bez problémů prohlásit za jednu z nejlepších monografií o čarodějnictví v pozdně středověké imaginační za posledních roky.

FRANTIŠEK NOVOTNÝ

Religio: Revue pro religionistiku
28/1, 2020, 104-107.

<https://doi.org/10.5817/Rel2020-1-10>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Pavol Minárik, Ekonomie náboženství a náboženství v postkomunistické Evropě,

Brno: Masarykova univerzita
2018, 158 s.

ISBN 978-80-210-9118-4.

Publikací a studií na téma proměn náboženství ve středoevropských společnostech, a to zejména v kontextu transformace těchto společností směrem k tzv. moderním, bylo v posledních letech vydáno poměrně mnoho. Jen pokud se zaměříme na ty český psané, dopočítali bychom se několika desítek, včetně několika poměrně obsáhlých monografií. Je nicméně pravda, že naprostá většina z nich se soustředí zejména na české prostředí a k širšímu středoevropskému prostoru se obrací jen v souvislosti s vysvětlováním „českých“ specifíků. Velmi podobné je to i u publikací, které na podobné téma vyšly na Slovensku, v Rakousku či Maďarsku. Jednou z mála výjimek jsou studie a knihy autorů spojených se společností ISORECEA (International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association), jakými jsou či byli Irena Borowik, Miklós Tomka nebo Paul Zuhler. Je proto potěšující, že se na českém knižním trhu objevila recenzovaná publikace, která se pokouší nahlédnout otázku proměn vztahu mezi náboženstvím a moderní společností v širší středoevropské perspektivě. Neméně osvěžující je i to, že její autor vychází z poněkud jiných perspektiv, než je tomu u většiny českých autorů zaměřujících se na tuto problematiku (zejména Nešpor, Hamplová, Václavík, Lužný). Ti totiž zpravidla kombinují historické či historizující analýzy se sociologickými daty a rozbory.

Pavol Minárik opouští půdu historizující sociologie (i když ne úplně) a pokouší se pro své úvahy použít kombinaci „klasických“ sociologických přístupů a postupů používaných v ekonomických disciplínách. Nejde jistě o nikterak originální kombinaci. S obdobnými pokusy je možné se setkat